

Людмила Сегеда

Викладач кафедри банківської справи

м. Тернопіль

Тернопільський національний економічний університет

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК БАЗОВИЙ ІНСТИТУТ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Анотація

У статті розглянуто роль центрального банку у подоланні наслідків фінансово-економічної кризи; детально проаналізовано кроки Національного банку України щодо відновлення стабільності вітчизняної банківської системи; здійснено оцінку тенденцій та динаміки окремих сегментів фінансового ринку України у контексті регулятивних заходів, застосованих Національним банком; обґрунтовано значення ефективної інформаційної політики у забезпеченні стабільного функціонування банківського сектору.

Аннотация

В статье рассматривается роль центрального банка в преодолении последствий финансово-экономического кризиса; проанализированы шаги Национального банка Украины относительно возобновления стабильности отечественной банковской системы; осуществлена оценка тенденций и динамики отдельных сегментов финансового рынка Украины в контексте регулятивных мероприятий, примененных Национальным банком; обосновано значение эффективной информационной политики в обеспечении стабильного функционирования банковского сектора.

Annotation

The article examines the role of the central bank in dealing with the consequences of financial crisis; steps to recovery stability in the national banking

system used by the National Bank of Ukraine, are analyzed. We describe the estimation of trends and dynamics of Ukrainian financial market individual segments in the context of regulatory measures applied by the National Bank. The role of effective information policies is substantiated as the main means of the effective functioning of banks.

Ключові слова: *центральний банк, фінансово-економічна криза, грошово-кредитна політика, процентна політика, інформаційна політика, валютний ринок, фінансовий ринок.*

Ключевые слова: *центральный банк, финансово-экономический кризис, денежно-кредитная политика, процентная политика, информационная политика, валютный рынок, финансовый рынок.*

Keywords: *central bank, financial crisis, monetary policy, percent policies, information policies, currency market, financial market.*

Сучасна світова економічна криза суттєвим чином вплинула на економічні процеси в Україні. Економіка України значною мірою відчула наслідки глибокого та затяжного ураження світової економіки, хоча цей вплив виявився не одразу, оскільки країну певний період підтримували джерела фінансування із зовнішніх ринків. Проте, прагнення України якомога інтенсивніше долучитись до інтернаціоналізації економічних відносин потягло за собою розбалансованість господарського механізму, в тому числі через відсутність досвіду ефективної діяльності на світових ринках при збереженні макроекономічної рівноваги. Однак складність ситуації, в якій опинилася Україна, пояснюється не тільки зовнішніми причинами. Глибина кризи в нашій державі пов'язана, передусім, із внутрішніми обставинами, стратегічними помилками у соціально-економічній політиці держави.

Послаблення ділової активності призвело до різкого падіння податково-бюджетних надходжень, а напруга на світових фінансових ринках спричинила додатковий стрес для вже ослабленої банківської системи України, яка,

фактично, є віддзеркаленням економічного стану в країні. Така ситуація суттєво актуалізувала *проблему* комплексного коригування політики держави, спрямовану на забезпечення стабільного функціонування внутрішнього фінансового ринку в умовах стрімкого падіння інвестиційної активності в економіці. Для подолання фінансової кризи важливе значення має діяльність Національного банку України, який, здійснюючи регулювання грошово-кредитного ринку, зобов'язаний проводити гнучку та виважену грошово-кредитну політику, спрямовану, з одного боку, на нівелювання інфляційного та девальваційного тиску, а з іншого – на підтримку ліквідності банківської системи на рівні, достатньому для виконання нею своїх функцій. Це, власне, й ілюструє *зв'язок зазначеної проблеми дослідження із важливими практичними завданнями*, які полягають у пошуку ефективних важелів та механізмів реалізації монетарної політики центрального банку в умовах фінансової нестабільності.

Головні дослідження і публікації, де започатковано розв'язання даної проблеми, належать таким провідним вітчизняним і зарубіжним вченим та практикам, як В. Стельмах, О. Дзюблюк, Ю. Заруба, О. Єпіфанов, І. Гребеник, В. Міщенко, С. Михайличенко, О. Береславська, Х. Гонсалес-Парамо, С. Буковинська, А. Гриценко та ряд інших. В той же час, *невирішеними частинами проблеми* залишаються комплексний науковий аналіз досягнень та прорахунків у діяльності Національного банку України у період фінансової кризи, а також пошук резервів підвищення ефективності механізму реалізації його політики для активізації функціонування банківської системи.

Виходячи з цього, основними *цільми даної статті* є: критичний аналіз регулятивних заходів Національного банку України у кризовий період; дослідження у цьому контексті тенденцій та динаміки окремих сегментів фінансового ринку України; наведення практичних рекомендацій стосовно стабілізації діяльності банківської системи та активізації процесів кредитування економіки.

Центральні банки усього світу сьогодні у період економічної кризи намагаються через свої операції на фінансових ринках вплинути на зростаючий ризик ліквідності – як власний, так і в комерційних банках. Маючи можливість створювати необмежену купівельну спроможність у короткий термін, не обмежуючись міркуваннями щодо внутрішньої ліквідності, центральний банк часто розглядається як такий, що має достатньо повноважень для врегулювання економічної кризи. Хоча існує небезпека ігнорування такої можливості.

Дослідження, опубліковане Банком міжнародних розрахунків у 2008 році щодо валютних резервів вказує, що центральні банки традиційно мають низький рівень толерантності по відношенню до кредитного ризику і, отже, мають обмежений досвід в управлінні кредитними ризиками. Хоча це частково пояснюється необхідністю надавати високоліквідні валютні резерви для інтервенцій, та витратами на підтримку кредитної репутації. Аналізуючи кредитні ризики фінансових установ лише в межах своїх можливостей, центральні банки не мають доступу до будь-якої конфіденційної інформації, що доступна органам нагляду, або ж не мають права нею скористатись [1, 3].

Перед діяльністю центрального банку ставиться конкретне завдання, але, разом з тим, він не може допускати надмірних обсягів ризикових операцій для власного балансу. І хоча нерідко уряд бере на себе ризики, пов'язанні з наданням підтримки з точки зору фінансової стабільності, але саме центральний банк несе за це безпосередню відповідальність, як орган, що, реалізуюючи грошово-кредитну політику через певні заходи, забезпечує стабільність цін.

Центральний банк, як кредитор останньої інстанції, зобов'язаний допомагати банкам подолати кризу ліквідності, уникаючи при цьому надмірних кредитних ризиків та раціонально використовуючи кошти без зайвих втрат для себе. Центральні банки під час кризи покликані балансувати, не дозволяючи при цьому установам з надмірними ризиками отримувати і використовувати державні ресурси. Наприклад, кредитування під адекватну заставу повинно

здійснюватись лише на основі досконалої системи управління цією заставою, враховуючи критерії можливих ризиків та заходи контролю.

Для стримування та мінімізації негативного впливу фінансової кризи на економічний розвиток країни Національним банком України було запроваджено низку заходів у сфері грошово-кредитної політики, зокрема в частині стабілізації ситуації як на валютному ринку, так і припинення відпливу коштів населення з банків, що стало одним із головних чинників зниження інфляційного тиску. У 2009 році спостерігалася стійка тенденція до уповільнення темпів інфляції – приріст індексу споживчих цін знизився до 12,3% у 2009 році порівняно з 22,3% у 2008 році [2].

Однак споживча інфляція не знизилася до рівня, який вимірюється однозначним числом, що обумовлено, насамперед, проведенням незбалансованої бюджетної політики. Вона спричиняла вплив на інфляцію як прямо (через значний обсяг бюджетного дефіциту), так і через генерування негативних інфляційних очікувань. Підтвердженням цього є динаміка базової інфляції, яка протягом року перевищувала річні темпи росту індексу споживчих цін, хоча і знизилася до 114,9% порівняно з 121,3% у 2008 році.

Зміни в макроекономічному та політичному середовищі, що відбувалися впродовж 2009 року, зумовлювали динамічний характер розвитку ситуації на грошово-кредитному ринку. Погіршення економічної ситуації, пік якої припав на перший квартал минулого року, на грошово-кредитному ринку впливало на продовження відтоку коштів з банків, зниження ліквідності банківської системи, дефіцит іноземної валюти тощо. Натомість покращення показників розвитку реального сектора економіки, платіжного балансу та скасування законодавчих обмежень у проведенні грошово-кредитної політики, починаючи з другого кварталу, сприяли поліпшенню ситуації. Ще одним вагомим фактором, який позитивно вплинув на ситуацію у фінансовій сфері, було отримання ефекту від стабілізаційних заходів, ужитих Національним банком, а також продовження співробітництва з МВФ в рамках програми «Стенд-бай».

Грошово-кредитна політика проводилась відповідно до положень Основних засад грошово-кредитної політики на 2009 рік, які рішенням Ради Національного банку України від 10.02.2009 №1 були відкориговані в напрямі посилення їх антикризової спрямованості та узгодження із зобов'язаннями, які взяла на себе Україна в рамках спільної програми з МВФ «Стенд-бай». Метою даної програми є прагнення пом'якшити наслідки глобальної кризи, відновити довіру до банківської системи та зберегти фіскальну стабільність, водночас захищаючи найбільш вразливі верстви населення [3, 3]. Адже наслідком погіршення економічної ситуації і стало те, що населення перестало акумулювати кошти на депозитах і сплачувати відсотки по кредитах в зв'язку із збільшенням витрат на особисті поточні потреби споживання, що призвело до відпливу коштів з банків і відповідно зменшення їх ліквідності, і як результат – зумовило нестачу коштів у юридичних осіб через відсутність кредитування та зменшення прибутковості.

Відсутність належної підтримки з боку структурних і бюджетних механізмів стимулюючим заходам Національного банку України призвела до погіршення ситуації на грошово-кредитному ринку у другій половині 2009 року. Значні обсяги вільної ліквідності банків почали впливати на валютний ринок, а відновлення політичних звинувачень на адресу Національного банку України призвели до стрімкого посилення девальваційних та інфляційних очікувань, спровокувавши погіршення динаміки депозитів [4, 5].

За таких обставин Національний банк України вдався до проведення більш стриманої грошово-кредитної політики, що проявилось у посиленні вимог до формування банками обов'язкових резервів та активізації проведення мобілізаційних операцій. Це сприяло збалансуванню грошового попиту та пропозиції, покращенню ситуації на валютному ринку та продовженню зростаючої тенденції в динаміці коштів населення в банках.

Підвищення вартості грошей сприяло уповільненню тенденції відпливу коштів з банків. Воно не заважало банкам поступово відновлювати кредитну активність. У 2009 р. несуттєво почали збільшуватись обсяги кредитів у

національній валюті (без нарахованих доходів) за рахунок збільшення таких кредитів юридичним особам, щоправда, обсяг кредитних вкладень в іноземній валюті водночас дещо зменшився.

Поступове відновлення кредитного потенціалу банків стало можливим завдяки вжиттю додаткових заходів щодо стабілізації їх діяльності, відповідно до яких:

- на період до 1 січня 2011 року лібералізовано вимоги щодо врахування коштів у регулятивному капіталі банків субординованого боргу та сплачених, але не зареєстрованих, внесків до статутного капіталу банку. Це сприяє збільшенню капіталів банків;

- банкам надано дозвіл з урахуванням фінансового стану позичальників та стану обслуговування ними боргу приймати рішення про реструктуризацію наданих ними кредитів і не враховувати факту реструктуризації кредитів під час формування резервів за кредитними операціями. Це надає змогу зменшити обсяг резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, а також сприяє зацікавленню банків здійснювати реструктуризацію заборгованості за наданими кредитами;

- банкам також встановлено тимчасові стимули для заохочення їх до проведення реорганізації шляхом злиття та приєднання, що має сприяти консолідації банківського сектору та посиленню фінансової стійкості банків.

На початку 2009 р. на валютному ринку України спостерігався стійкий дефіцит іноземної валюти, спричинений негативними очікуваннями суб'єктів ринку та зменшенням валютних надходжень до країни. У таких умовах Національний банк України згладжував різкі коливання ринкового курсу гривні, активно здійснюючи валютні інтервенції. Крім звичайних операцій із продажу іноземної валюти Національний банк продовжив проведення інтервенцій у формі валютних аукціонів. А з 27 лютого почали проводитися цільові аукціони з продажу доларів США та євро для задоволення потреб клієнтів банків - фізичних осіб щодо погашення ними заборгованості за валютними кредитами.

Також у 2009 році значно збільшився загальний обсяг дефіциту іноземної валюти на готівковому ринку, оскільки, якщо банк повертав депозити населенню, то останні витрачали ці кошти на споживання через зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги або купували іноземну валюту. Відповідно значно знизився курс гривні за операціями з продажу банками готівкових доларів США. Утім, після запровадження цільових валютних аукціонів для задоволення потреб населення обсяг дефіциту іноземної готівки суттєво зменшився [5, 24].

Упродовж практично всього 2009 року на валютному ринку відчувався дефіцит іноземної валюти, фундаментальним чинником якого було зниження порівняно з 2008 роком валютних надходжень як за експортними операціями, так і за зовнішніми кредитами та депозитами нерезидентів. Крім того, на ситуацію впливало зменшення валютних надходжень на користь резидентів України за одночасного збільшення переказів іноземної валюти нерезидентам за раніше отриманими кредитами.

Активні дії Національного банку України, що були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, сприяли зниженню спекулятивного попиту в країні на іноземну валюту та стабілізації обмінного курсу гривні. Як результат, протягом 2009 року офіційний курс гривні знизився щодо долара США всього на 3,7% (у 2008 році – на 52,5%), відносно євро та російського рубля – на 5,5% та 0,7% відповідно.

Проведення Національним банком України інтервенцій із продажу іноземної валюти призвело до скорочення в 2009 році міжнародних резервів на 5038 млн. дол. США (в еквіваленті), або на 16%, – до 26 504,9 млн. дол. США. На зменшення резервів у 2009 році також вплинуло фінансування дефіциту державного бюджету, проведення платежів за державними зовнішніми зобов'язаннями та від'ємна курсова різниця, яка утворилася внаслідок знецінення основних світових валют відносно долара США. Водночас отримання Україною значних обсягів кредитних ресурсів від міжнародних організацій уповільнювало зменшення розміру міжнародних резервів.

Національний банк України взяв на себе зобов'язання щодо проведення політики гнучкого валютного курсу. Прихильність до такого зобов'язання мало на меті допомогти економіці пристосуватися до зовнішніх шоків, протидіючи доларизації, запобігаючи надмірним ризикам нехеджованих позичальників, та фокусуючи грошово-кредитну політику на цілях щодо інфляції. З огляду на можливі негативні наслідки для балансу, Національний банк України, за потреби, повинен бути готовий проводити більш жорстку грошово-кредитну політику, щоби запобігти надмірній девальвації валютного курсу.

В умовах нестабільності на фінансовому ринку Національний банк застосовував гнучкі підходи щодо регулювання ліквідності банків, змінюючи спрямованість своїх операцій залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку. Нормалізації ситуації з ліквідністю банків сприяли дії Національного банку України з її підтримки через механізми рефінансування [6, 7]. НБУ упорядкував можливість доступу банків до постійних механізмів підтримки ліквідності, оптимізувавши кількість та періодичність звернень, а також обсяги можливого отримання кредитів овернайт. Метою даних заходів є унеможливлення використання цих інструментів для покриття системних проблем, які виникають у діяльності того чи іншого банку. Поряд із цим, протягом серпня-вересня минулого року були посилені вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Зокрема, було запроваджено вимогу щодо зберігання частини обов'язкових резервів на окремому рахунку в НБУ із нарахуванням плати в розмірі 30% від облікової ставки на залишки коштів.

Та все ж НБУ припустився помилок. Якщо обсяг рефінансування ним банків у 2009 році становив трохи більше 64 млрд. грн., то обсяг операцій із мобілізації коштів (тобто їх вилучення з економіки) досяг майже 97 млрд. грн. Цікаво, що у 2008 році обсяг рефінансування банків (у порівнянних показниках) сягнув 169,5 млрд. грн. У свою чергу НБУ було мобілізовано 57 млрд. грн.[7].

З метою стимулювання повернення коштів населення в банківську систему Національний банк України активно використовував процентну

політику, яка відповідно до умов, що склалися, спрямовувалася на утримання вартості грошей на ринку на позитивному рівні відносно інфляції з метою стимулювання повернення вкладів у банківську систему, нівелювання девальваційного тиску та інфляційних ризиків. Відповідно до зниження інфляційного тиску та стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк коригував свої відсоткові ставки. Так, протягом червня-серпня двічі знижувалася облікова ставка, яка наразі визначена як базова ставка щодо інших процентних ставок Національного банку. Зокрема, з 15 червня 2009 року розмір облікової ставки було знижено з 12% до 11%, а з 12 серпня 2009 року – до 10,25% [8].

Не менш важливе місце серед інших сфер регулятивного впливу держави займає інформаційна сфера суспільних відносин. Інформаційна політика НБУ має на меті за допомогою інформаційних технологій забезпечити громадян країни достовірною, своєчасною, неупередженою, виваженою, повною та незалежною інформацією, що унеможлиблюється через монополізацію та заангажованість засобів масової інформації і, в свою чергу, може внаслідок сприйняття неякісної інформації призвести до прийняття суспільством неправильних рішень (наприклад, масової конвертації валюти національної в іноземну або навпаки, чи масового вилучення вкладів) [9, 42].

Інформаційна політика центрального банку повинна базуватись на принципах:

- адекватності – центральний банк повинен діяти в інтересах суспільства;
- регулярності і доступності – центральний банк регулярно надає інформацію про свою діяльність;
- оперативності – центральний банк інформує про події, що відбулись у найкоротший термін;
- достовірності – надана центральним банком інформація повинна відповідати дійсності і не бути спотвореною, як засобами масової інформації, так і зацікавленими особами;

- повноти – центральний банк якнайширше розкриває зміст своєї діяльності;
- збалансованості – центральний банк діє як на принципах відкритості та прозорості, одночасно не порушуючи принципу конфіденційності;
- нейтральності – центральний банк виключає задоволення інтересів певної цільової аудиторії всупереч іншої, тобто констатує існуючий факт, незалежно від сторонніх поглядів.

Центральний банк повинен використовувати інформаційну політику з метою сприятливого розвитку банківської системи країни в цілому та усунення інформаційних ризиків. Згідно зарубіжного досвіду активна інформативна участь центрального банку запобігає можливим ускладненням.

Метою інформаційної політики НБУ є підтримка взаєморозуміння між суб'єктами економічних відносин для забезпечення стабільності у всіх залежних сферах (в т.ч. валютній, банківській тощо). Суб'єктами інформаційної політики НБУ є: населення, засоби масової інформації, владні органи, банки, інвестори тощо. Для відновлення довіри до банківської сфери важливу роль відіграє інформаційна політика, яка ставить перед НБУ такі основні завдання: забезпечення ефективного грошово-кредитного та банківського регулювання.

Так, для підвищення прозорості діяльності національної банківської системи НБУ здійснює інформаційне супроводження найбільш значущих змін у грошово-кредитному та банківському регулюванні і, як результат, – відбувається посилення інформованості суспільства щодо поточного розвитку та перспектив процесів у грошово-кредитній і банківській сфері, послаблення впливу суспільно-політичних змін на діяльність банків [10, 53].

Для формування позитивного іміджу НБУ як активного та дієвого суб'єкта фінансово-економічної політики держави центральний банк інформує суспільство та міжнародну спільноту щодо: прав і обов'язків, досягнень НБУ у сфері регулювання економічних процесів; відповідальності НБУ за інфляцію та інші економічні феномени, що визначають стабільність національної валюти і банківської системи, що в кінцевому підсумку забезпечить позитивне ставлення

суспільства та міжнародної спільноти до діяльності банківської системи України. А для налагодження ефективного зворотного зв'язку із цільовими групами центральний банк мусить залучати різні соціальні групи до участі в процесі обговорення і ухвалення рішень, пов'язаних із задоволенням їх інтересів

Щоб досягти підвищення ефективності ринкового механізму у банківській системі та зниження інформаційної асиметрії на банківському ринку центральний банк зобов'язаний проводити інформаційну роботу щодо сутності та особливостей банківських процесів, оперативного реагування на випадки поширення некоректної інформації, чим досягне зваженого сприйняття банківської інформації клієнтами банків, послаблення їх залежності від агресивної банківської реклами. А для посилення довіри з боку інвесторів необхідно підтримувати імідж банківської системи як інвестиційно-привабливої сфери бізнесу.

Таким чином, можна зробити *висновок*, що попри певні прорахунки, в цілому заходи НБУ щодо стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку досягали позитивного результату. При цьому, регулятивні дії спрямовувалися переважно на обмеження спекулятивного попиту на іноземну валюту і не мали на меті обмеження банками кредитної підтримки економічного розвитку. Операції ж Національного банку України з регулювання ліквідності дали змогу забезпечити рівновагу на грошово-кредитному ринку та уникнути надмірного зростання ліквідності банків. Загалом, ситуація на вітчизняному фінансовому ринку у 2009 та на початку 2010 року характеризувалася стабілізаційними тенденціями та початком відновлення довіри до банківської системи з боку населення.

Попри надзвичайно вагому роль банківської системи у забезпеченні економічного розвитку, ключовим напрямом боротьби з наслідками фінансово-економічної кризи в Україні має стати прискорений розвиток внутрішнього ринку, максимальне сприяння відродженню платоспроможного попиту громадян, суб'єктів господарювання, держави та органів місцевого

самоврядування. Головними ж *перспективами подальших розвідок* у напрямку відновлення ефективного функціонування банківської системи є розробка та впровадження відповідних пропозицій щодо покращення фінансового стану банків та нарощування масштабів їх активів та пасивів. Головним завданням для системи повинно стати створення умов для якісно нового витка у розвитку вітчизняних банків, що в кінцевому результаті дозволить забезпечувати нормальне функціонування внутрішнього фінансового ринку та його взаємозв'язок із зовнішніми джерелами фінансових ресурсів, розширювати процес кредитування та налагодити дієву систему ризик-менеджменту.

Джерела та література

1. Гонсалес-Парамо Хосе Мануель. Роль центрального банку в управлінні ризиками під час криз [Текст] / Хосе Мануель Гонсалес-Парамо // Фінансовий ринок України. – 2009. - №6 (68). – С.3-6.
2. Основні соціально-економічні показники [Електронний ресурс]//Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.
3. Меморандум з МВФ про грошово-кредитну та податково-бюджетну політику на 2009 рік [Текст] // Фінансовий ринок України. – 2008. - №11(61). – С.3-5.
4. Реальний сектор, монетарна політика та грошово-кредитний ринок у 2009 році [Текст] // Фінансовий ринок України. – 2009. - №11(73). – С.3-7.
5. Дзюблюк О.В. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках [Текст]/ О.В.Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2009. - №5. – С.20-30.
6. Монетарний огляд грошово-кредитного ринку: Матеріали НБУ [Текст] // Фінансовий ринок. – 2009. - №6 (68). – С.7-10.
7. Поляченко Володимир. Відновимо житлове будівництво — відродимо економіку [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2675/68809/>.

8. Основні показники грошово-кредитної політики Національного банку України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.

9. Заруба Юрій. Принципи і завдання інформаційної політики Національного банку України [Текст] / Юрій Заруба // Вісник Національного банку України. – 2007. - №8. – С.42-43.

10. Романчукевич Віталій. Проблеми та перспективи висвітлення грошово-кредитної політики НБУ (комунікаційний аспект) [Текст] / Віталій Романчукевич // Вісник Національного банку України. – 2008. - №4. – С.52-55.